

Чорнозуб Лариса,

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ДІТЕЙ

Анотація. Розглядаються актуальні проблеми запобігання злочинам проти дітей у різних сферах суспільного життя. Висвітлюється низка заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру, що допоможуть убезпечити дітей від вчинення проти них злочинів.

Ключові слова: запобігання злочинності, злочини проти дітей, віктимність, діти.

Аннотация. Рассматриваются актуальные проблемы предупреждения преступлений против детей в различных сферах общественной жизни. Освещается ряд мероприятий общесоциального, специально-криминологического и индивидуального характера, которые помогут обезопасить детей от совершения против них преступлений.

Ключевые слова: предупреждение преступности, преступления против детей, виктимность, дети.

Summary. The actual problems of preventing crimes against minors in the various areas of public life are considering. The measures of general social, specifically criminological and individual character that helps to protect children from committing crimes against them are highlighting.

Key words: crime prevention, crime against minors, victimhood, children.

Вступ

Про надзвичайну важливість дитинства в житті кожної людини відомо давно. Події, що відбуваються у цьому періоді, позначаються на всьому подальшому шляху людини. Як відмітив А. Богуш, дитинство – це «період життя, в якому закладається підґрунтя, фундамент особистої активності, особистісних якостей і властивостей, цінностей, що визначають майбутнє життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного й фізіологічного насильства; період оволодіння морально-етичними нормами подальшого життя, життя в дорослому соціумі. Дитинство – період народження і становлення особистості з її майбутніми духовними і моральними цінностями, період пізнання соціуму і її величності Людини; відкриття дитиною царини Життя на планеті Земля у всьому його розмаїтті, з усіма його позитивними і негативними проявами...» [1, с. 9–10]. При цьому негативні прояви життя, що сталися з дитиною, можуть занапастити у подальшому її долю. Злочини щодо дітей можуть посягати на їх життя, здоров'я, статеву недоторканість, честь, гідність, власність, інші права та законні інтереси. Разом із тим кожен із таких злочинів заподіє шкоду нормальному фізичному, психічному, соціальному, духовному та інтелектуальному розвитку дитини. Діти, які стали жертвою злочину, можуть отримати психологічну травму, фобію, невроз, набути інші фізичні та психологічні проблеми, які надалі можуть стати на заваді її повноцінному розвитку та існуванню.

Водночас, як підкреслюють науковці, дітям властива підвищена особистісна віктимність. Вона визначається перш за все їх віковими особливостями (психологічними та психофізичними), що зумовлюють притаманні дитячому та підлітковому віку риси, а саме: допитливість, довірливість, емоційну невірноваженість, загострене прагнення до самоствердження, до «дорослості», навіюваність, агресивність тощо [2, с. 50]. Внаслідок цього зловмисникам зазвичай не потрібно докладати якихось особливих зусиль, щоб скоювати злочини проти неповнолітніх. Тож беззахисність дітей перед навколишнім світом є наріжною проблемою сьогодення.

Таким чином, забезпечення прав, свобод та законних інтересів дітей, зокрема й запобігання вчиненню щодо них злочинів, відіграє важливу роль у розвитку «здорового» суспільства. У зв'язку з цим вивчення проблем запобігання злочинам проти дітей є на сьогодні вельми актуальним.

Питання запобігання злочинності щодо дітей досліджувались у працях таких науковців, як Ю. М. Антонян, Ф. Г. Бурчак, В. В. Вітвіцька, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, Л. В. Крижна, Л. М. Кривоченко, І. О. Топольськова, І. П. Лановенко, П. С. Матишевський, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко та ін. Водночас повністю вирішеними вказані проблеми вважати неможна. Окрім того, у зв'язку з розвитком суспільних процесів з'являються та поширюються нові схеми вчинення злочинів, зокрема й щодо дітей. Це потребує постійного моніторингу суспільних відносин й напрацювання відповідних засобів боротьби, у тому числі й протидії таким проявам.

Проблема обрання єдиного поняття, що характеризувало б діяльність щодо недопущення вчинення злочинів, і досі залишається до кінця нерозв'язаною. Зокрема, поруч із «запобіганням», вживаються терміни «профілактика», «попередження», «превенція». На нашу думку, слід підтримати використання саме терміну «запобігання», тим більше воно вживається у Кримінальному кодексі України.

Під запобіганням злочинності доцільно розуміти «сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [3, с. 53]. За рівнем заходи запобігання злочинності поділяють на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. Розглянемо детальніше комплекс заходів щодо запобігання злочинам проти дітей на усіх зазначених рівнях.

§ 1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти дітей

Загальносоціальне запобігання злочинності являє собою антикриміногенний потенціал суспільства та держави в цілому. Для нього характерні масштабність, різнобічність, комплексність, безперервність та радикалізм. Воно є основою, фундаментом для всіх інших форм запобігання злочинності [4, с. 390–391]. До загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти неповнолітніх на-

лежить широкий спектр заходів соціально-економічних, правових, культурних, виховних та інших заходів. Такі заходи мають стимулювати подальший розвиток суспільних відносин у сфері охорони дитинства, усувати або нейтралізувати причини та умов злочинності щодо дітей.

Перш за все необхідно відмітити значну нормативно-правову базу у сфері захисту прав дітей. Україна підписала, ратифікувала або приєдналася до низки міжнародних документів, присвячених цим питанням. До них, зокрема, належать: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р. та ін. У внутрішньому законодавстві основні засади відносин з охорони дітей закладені в Конституції України, Сімейному кодексі України та Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. У ст. 51 Конституції України проголосила, що сім'я й дитинство охороняються державою. Згідно зі ст. 5 Сімейного кодексу України держава створює умови для зміцнення сім'ї, створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство; забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Держава бере під свою охорону кожну дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування [5].

У Законі України «Про охорону дитинства» його охорону визначено стратегічним загальнонаціональним пріоритетом із метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Відповідно до ст. 10 зазначеного Закону держава здійснює захист дитини від: усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [6].

До інших актів, де регламентовані права дітей, установлюється їх охорона, гарантії або способи відновлення прав, належать, зокрема: Цивільний кодекс України; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII; Закон України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» від 05 лютого 1993 р. № 2998-XII, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95; Закон України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III, Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III; Закон України «Про

захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV; Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02 червня 2005 р. № 2623-IV; Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV; «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866; Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р., Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затверджений наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11, та низка інших.

Окремо у цьому переліку слід виділити Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», в якому визначені правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів із його попередження.

Не можна не відмітити й роль Кримінального кодексу України в запобіганні злочинам проти дітей. Діяння, потерпілими в яких може виступати дитина, розміщені в різних розділах КК України. Зокрема, так звані «Злочини проти сім'ї» (статті 164–169 КК) [7, с. 113], знаходяться в п'ятому розділі Особливої частини КК («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). Інші ж норми містяться у розділах, присвячених злочинам проти життя та здоров'я; проти волі, честі та гідності; проти статевої свободи та статевої недоторканості, проти громадського порядку та моральності, а також у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та іншим злочинам проти здоров'я населення.

Уже достатньо довгий час у науці кримінального права обговорюється ідея створення окремого розділу в Особливій частині Кримінального кодексу України, присвяченого злочинам проти сім'ї та дітей, і число прибічників цієї позиції невпинно зростає. Зокрема, у своїх працях цю ідею відстоюють В. В. Гальцова, С. Ф. Денисов, В. В. Дзундза, Л. В. Дорош, Д. П. Євтеева, М. Г. Заславська, І. О. Зінченко, С. Г. Киренко, С. Я. Лихова, Н. С. Юзікова та ін. Як підкреслює Н. С. Юзікова, виокремлення зазначеного розділу в Особливій частині КК є доцільним, зокрема тому, що діти є особливим об'єктом захисту, а, отже, й відповідальність за злочини проти них має відрізнятися від правопорушень щодо дорослих [8, с. 60]. Слід відзначити, що такий розділ має місце в багатьох КК зарубіжних держав. Видається, що впровадження до чинного КК України подібного структурного утворення матиме істотне превентивне значення щодо діянь проти дітей.

На сьогодні держава прийняла низку програм, спрямованих на посилення захисту прав дітей. Так, на період до 2020 р. було затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства. Її метою є створення належних умов для забезпечення реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, запобігання поширенню соціального сирітства. Основні завдання стратегії спрямовані, у тому числі й на утвердження в суспільстві сімейних цінностей [9]. Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 17 жовтня 2007 р. має на меті створення у період до 2017 р. умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [10]. Метою Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року є запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють такі злочини або сприяють їх вчиненню, а також захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, та надання їм допомоги [11].

Належна реалізація положень зазначених та низки інших нормативних актів має сприяти забезпеченню нормальних умов для розвитку дітей, всемірному утвердженню сімейних цінностей, зниженню рівень сирітства, зменшенню бездоглядності дітей тощо.

Окреме місце у політиці держави займає боротьба з сирітством, бездоглядністю та безпритульністю дітей. Як зазначає О. Карпенко, для дитини тільки сім'я є природним середовищем, в якому вплив на її виховання і життя є домінуючим. Усі інші форми утримання і виховання дитини-сироти можуть лише пом'якшити негативний вплив на неї становища, в якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї [12, с. 58].

Перебування поза сімейним оточенням, бездоглядність та безпритульність дітей підвищує ступінь їх вразливості. Нині держава активно спрямовує зусилля на максимальне влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімей. Це суттєво знижує їх ризики стати жертвою злочину. Кампанії з усиновлення періодично проводяться як на загальнодержавному рівні, так і в розрізі областей. Функціонує Всеукраїнський портал з національного усиновлення «Сирітству – ні», за допомогою якого уже вдалося всиновити понад 8 000 дітей [13]. Окрім того, як відзначають дослідники, за останні роки можна простежити тенденцію держави вживати заходів щодо посилення гарантій підопічних дітей від різноманітних зловживань. На це, зокрема, вказує й ускладнення механізму здійснення правочинів щодо нерухомого майна дітей [14, с. 33].

Разом із тим необхідно приділяти увагу і бездоглядності дітей, що живуть у сім'ях. Безцільне «вештання» по вулицях, пошук пригод нерідко призводять до того, що дитина віднаходить ці пригоди, стаючи потерпілою від суспільно небезпечних діянь. Тут відіграє велику роль підтримка державою та територіальними громадами дитячих спортивних, музичних, образотворчих та інших шкіл, секцій, гуртків, студій тощо, в яких діти з користю проводять свій вільний час та розвивають здібності.

§ 2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти дітей

Серед кримінологів до розуміння спеціально-кримінологічного (або спеціального запобігання злочинності) не має єдиного підходу. Не зупиняючись детально на розгляді цього питання, підтримаємо позицію тих фахівців, які визначають таке запобігання як «сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [3, с. 55].

За визначенням В. В. Вітвіцької, спеціальне запобігання злочинів, які посягають на фізичний, моральний розвиток неповнолітніх та їх матеріальні інтереси, являє собою цілеспрямовану, плановану та таку, що має правову регламентацію, діяльність державних, правоохоронних органів, громадських організацій і окремих громадян щодо усунення або нейтралізації конкретних криміногенних факторів, що породжують злочини проти неповнолітніх, фонових явищ, які є середовищем для виникнення злочинних посягань на дитину, а також виправлення та перевиховання осіб, які вчинили злочин [15, с. 58].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» держава через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства [6].

Дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

В Україні функціонує розгалужена мережа органів у сфері захисту прав дітей. Зокрема, система органів соціального захисту дітей закріплена у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. Так, відповідно до положень ч. 1 цього Закону здійснення соціального захисту дітей, тобто комплексу заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки, покладається в межах визначеної компетенції на:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Окрім того, відповідно до вказаного Закону у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [16].

Фахівці констатують низку недоліків, притаманних цій системі. Зокрема, Є. Ю. Парамонов підкреслив, що зазначені органи, служби й установи належать до різних міністерств і відомств (системи освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ), не мають централізованого у масштабах держави управління, керуються вказівками і відомчими нормативними документами органів, що їх створили. І хоча, на думку автора, така ситуація є логічною, але вона породжує надзвичайно гостру проблему сучасної державної системи захисту прав дітей – проблему узгодження нормативних актів міністерств і відомств та координації діяльності підпорядкованих ним місцевих установ та органів [17, с. 38].

Поряд із системою органів соціального захисту дітей необхідно вказати й на інші органи, діяльність яких спрямована, зокрема й на запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Таку діяльність здійснює Уповноважений з прав людини в Україні. Дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів його роботи. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню [18].

Уже декілька років в Україні функціонує Інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини. Відповідно до п. 1 Положення «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 Уповноважений забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [19].

Активізувалася робота органів прокуратури у цій сфері. Діяльність щодо захисту прав і свобод дітей являє собою самостійний міжфункціональний напрям правозахисної діяльності прокуратури по забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх осіб. У штатному розписі прокуратури з'явилася нова посада – ювенальний прокурор [20, с. 65]. У наказі Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і

свобод дітей» від 06 грудня 2014 р. № 16гн підкреслюється, що до пріоритетних напрямів представництва інтересів дітей належать, зокрема, захист у сферах охорони життя і здоров'я дітей, опіки, піклування, усиновлення дітей; майнових та житлових прав дітей, їх соціального забезпечення; попередження та захисту дітей від усіх форм насильства. Також у цьому документі відмічається, що особливу увагу органам прокуратури належить приділяти захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей, які виховуються в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, залишених без догляду батьків, переміщених з тимчасово окупованої території України, районів воєнних дій, збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій [21].

Сім'я та школа є основними інститутами, які впливають на виховання та розвиток дитини. Тож особливо активно профілактична робота має здійснюватися саме на рівні цих інститутів. Зокрема, на рівні сім'ї дитині мають прививатися поважне ставлення до інших людей, загальнолюдські цінності, переконання щодо необхідності дотримання норм моралі, а також любов до праці, шанобливе ставлення до роботи інших людей. Дітям слід розповідати про необхідність заробляти чесною працею та про шкідливість «легких грошей». Таке виховання має уберегти їх від втягнення до антигромадських дій, зокрема, злочинів, жебрацтва, пияцтва, наркоманії, зайняття проституцією.

Не можна оминути участь педагогів у запобіганні злочинам проти дітей. Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам закріплені в ст. 56 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII. Слід відмітити, що в деяких школах приймаються внутрішні накази щодо профілактики злочинності. Наприклад, у СШ № 56 м. Дніпро було прийнято план заходів, спрямованих на запобігання та профілактику злочинності серед учнів. Зокрема, в наказі передбачено такі заходи:

- забезпечення проведення Тижнів, Місячників, Декад правових знань, тематичних уроків права із залученням працівників правоохоронних органів з метою недопущення втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність;
- організація інформаційно-пропагандистських та тематичних акцій, конкурсів, виховних заходів з питань профілактики правопорушень серед школярів, запобігання вживанню неповнолітніми спиртних напоїв, наркотичних та психотропних речовин;
- ведення баз даних неповнолітніх, які залишилися без батьківського піклування, з метою своєчасного виявлення загрози їх життю та здоров'ю внаслідок протиправних дій дорослих, інформування відділу освіти;
- забезпечення своєчасного виявлення та взяття на облік учнів, сім'ї яких опинилися в складних життєвих обставинах чи які бродяжать, жебракую-

- ють та надання повідомлень до установ, у компетенції яких визначені функції роботи зі вказаною категорією дітей;
- забезпечення своєчасного виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, в тому числі дітей з сімей переселенців зі східних регіонів України, зони АТО, ведення їх обліку, здійснення систематичної перевірки умов утримання та виховання в них неповнолітніх, надання таким сім'ям адресної допомоги;
 - визначення ефективних форм та методів роботи щодо профілактики правопорушень, пияцтва, наркоманії та тютюнопаління серед неповнолітніх (аналіз профілактичної роботи в школі);
 - проведення профілактичної роботи та притягнення до адміністративної відповідальності батьків щодо невідвідування учнями занять без поважних причин;
 - залучення органів учнівського самоврядування до підготовки та проведення лекцій, конференцій, семінарів, «круглих столів» з питань протидії злочинним проявам, злочинам, що пов'язані із торгівлею людьми, та злочинам проти суспільної моралі [22].

Велике значення має виховна робота з дітьми у школах. Зокрема, на уроках анатомії, основ безпеки життєдіяльності, інформатики учням слід розповідати про потенційні небезпеки, що їх оточують, зокрема, й про можливість стати жертвою злочину, та як від них уберегтися. Позитивним вбачаємо приклад однієї із загальноосвітніх шкіл м. Запоріжжя, в якій свого часу серед школярів були поширені зошити, де на зворотньому боці було описано шкоду від наркотиків та зазначено, як утриматися від першого вживання. На уроках правознавства дітям слід роз'яснювати їх права, ознайомлювати з положеннями Конвенції про права дитини. Уже давно наголошується на прогалинах, що існують у державній шкільній освіті щодо статевого виховання дітей. Впровадження відповідних занять могли б підвищити їх культуру у цій сфері та зменшити ризики стати жертвами статевого злочинів.

В Україні набувають поширення гарячі телефонні лінії, на які може подзвонити дитина у разі порушення її прав. Урядом запроваджено Національну «Гарячу лінію» з питань запобігання насильству у сім'ї та захисту прав дітей, що є безкоштовною з міських телефонів, таксофонів та деяких мобільних операторів. Також функціонує Національна дитяча «гаряча лінія» Дитячого Фонду ООН «ЮНІСЕФ» в Україні, відкрита у Міжнародному жіночому правозахисному центрі «Ла Страда-Україна». На цій лінії проводять консультації психологи, юристи та соціальні працівники. Основні теми, з яких консультують спеціалісти, – насильство над дітьми та жорстоке поводження з ними у сім'ї та з боку оточення, психологічні проблеми, негаразди у стосунках з дорослими та однолітками, майнові права дітей, питання встановлення опіки, а також булінг і безпека в Інтернеті [23]. Також створюються телефони довіри спеціалізованих служб психологічної допомоги по областях та містах України.

Із розвитком інформаційного суспільства та розповсюдженням сучасних технологій набуло поширення вчинення злочинів проти дітей із використанням Інтернету, зокрема й соціальних мереж. Як відмічає О. Ю. Юрченко, часто підлітки як найбільш вразлива категорія людей у світовій мережі поводять себе віктимно, ненавмисно провокуючи щодо себе вчинення протиправних дій, зокрема і злочинів. Такі дії можуть полягати у встановленні з дитиною незаконного контакту (грумінгу) з подальшими злочинними діями, кіберпереслідуванні, онлайн насиллі, шахрайстві, порнографії та ін. [24, с. 338]. Окрім того, деякі особи реєструються під несправжніми іменами і спілкуються з неповнолітніми і навіть влаштовують зустрічі, які можуть закінчитися розбещенням. За порадами вчителів, правоохоронців та науковців, за спілкуванням та розвагами дітей у соціальних мережах повинні слідкувати батьки. Психологи вважають, що дітям можна дозволити створити власну сторінку в соцмережах лише у старших класах, при цьому батькам слід узяти цей процес під контроль. У свою чергу, співробітники правоохоронних органів рекомендують батькам встановити на комп'ютерах програми, блокували під паролем усі відеофайли та фотографії. Внаслідок цього інтернет-сторінки міститимуть лише тексти і будуть для школярів безпечними [25].

Фахівці також радять батькам постійно підвищувати свій рівень комп'ютерної грамотності, досліджувати нові технології, які можна застосувати для безпечного користування комп'ютером, регулярно перевіряти ресурси, які відвідує дитина, користуватися програмами батьківського контролю [24, с. 338].

У запобіганні злочинності щодо дітей важливою є й роль громадських організацій. Понад десять років в нашій країні функціонує Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей». Вона здійснює заходи, спрямовані на моніторинг дотримання прав дитини в Україні, їх захист та створення передумов для покращення ситуації у царині охорони дитинства [26].

Нерідко батьки самі підвищують віктимність своїх дітей, занадто їх розбещуючи. Надмірно зайняті роботою, вони не можуть приділяти своїм дітям достатньо уваги і замінюють її дорогими подарунками, купуючи їм коштовні гаджети, дорогий одяг та взуття, інші речі. В однолітків цих дітей виникає заздрість і навіть намір привласнити ці речі. Хизуючись ними на вулиці, діти спокушають і сторонніх осіб відібрати речі. Тож такі діти нерідко стають жертвами злочинів проти власності.

У зв'язку з цим вважаємо обмеження на дорогі речі (наприклад, у вигляді припису носити форменний одяг, заборони приносити до школи гаджети, дороговартісності) у школах позначаються на зниженні ступеня віктимності дітей.

§ 3. Індивідуальне запобігання злочинам проти дітей

Індивідуальне запобігання злочинності передбачає перш за все вплив на тих осіб, від яких можливо очікувати вчинення злочинів, а також на оточуюче та соціальне середовище. Цей вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та його найближчим середовищем [27, с. 448–449].

На думку В. В. Вітвіцької, до завдань індивідуальної профілактики злочинів, які посягають на моральний та фізичний розвиток неповнолітніх, належать:

- виявлення й облік осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, від яких, судячи з характеру їх протиправної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів;
- вивчення соціально-демографічних, морально-психологічних якостей зазначених осіб з метою планування і проведення профілактичної роботи з ними;
- виявлення, нейтралізація або усунення можливих джерел негативного впливу на осіб, щодо якої здійснюється профілактика;
- дослідження можливостей створення для особи, щодо якої здійснюється профілактика, сприятливих умов соціально-побутової, трудової (навчальної) сфери;
- контроль за поведінкою зазначених осіб, їх способом життя і здійснення виховного впливу на них з використанням різних форм і методів;
- проведення роботи по усуненню обставин, що сприяють розвитку асоціальних поглядів і звичок у цих осіб;
- систематичний аналіз результатів проведених профілактичних заходів, встановлення позитивних і негативних моментів у застосовуваних заходах і формах впливу; закріплення позитивних результатів проведеної профілактики;
- координація спільної діяльності суб'єктів профілактики, планування нових заходів профілактичного характеру;
- своєчасне інформування громадських організацій, трудових колективів про спосіб життя осіб, щодо яких здійснюється профілактика, з метою прийняття до них заходів виховно-профілактичного впливу;
- організація профілактичної роботи з особами, що ведуть антигромадський спосіб життя;
- контроль за місцем проживання і роботи за поведінкою осіб, які перебувають на профілактичному обліку;
- здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, а також контролю за поведінкою і виконанням обов'язків, покладених судом на умовно засуджених осіб, організація з ними індивідуальної профілактичної роботи;
- з урахуванням накопиченого передового досвіду розробка та впровадження в практику найбільш ефективних методів індивідуальної профілактики;
- вивчення та використання зарубіжного досвіду з профілактики злочинів щодо неповнолітніх [15, с. 173–174].

Злободенною нині є проблема жорстокого поводження з дітьми. Жорстоке поводження та зловживання дітьми визначається сьогодні як головна причина дитячого травматизму та смертності в усьому світі, а отже, є однією з найгостріших проблем громадського здоров'я [28, с. 35]. Відповідно до п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законо-

давства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3, жорстоке поводження полягає у «фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо» та експлуатації дитини, під якою слід розглядати «залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування» [29]. Достовірної статистики щодо дітей, потерпілих від жорстокого поводження з ними, в Україні немає передусім через відсутність доступного механізму виявлення та системи їх обліку – в жодному нормативному акті не закріплено процедури виявлення сімей, в яких відбувається жорстоке поводження з дітьми. Але поширення цього явища в сім'ї, школі, мікросередовищі є очевидним і свідчить про відставання розвитку юридичної та правової науки від потреб соціальної практики [30, с. 28].

Діти потенційно можуть стати жертвами насильства удома, у школі, на вулиці, але, як показує статистика, найбільш значущим негативним фактором, який впливає на зростання соціального сирітства, бездоглядності, безпритульності та злочинності неповнолітніх в мирний час є саме сімейне насильство. Від нього потерпає кожна четверта дитина з тих, хто зіткнулися з насильством та знущанням. Потерпілі діти дуже рідко звертаються по допомогу, оскільки не довіряють дорослим, і все частіше тікають на вулицю. Саме так вони і стають «волоцюгами»: правопорушниками, токсикоманами або наркоманами, проститутками або бездомними [28, с. 36].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» таким насильством визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. У цьому Законі виділено чотири види насильства в сім'ях: психологічне, фізичне, сексуальне та економічне [31]. Провівши опитування, дослідники виявили певний зв'язок між видами насильства та віком дітей: чим молодша дитина, тим частіше вона може зазнавати фізичне насильство. Психологічне й сексуальне насильство частіше застосовується щодо підлітків. Економічне насильство не залежить від віку дитини й широко зустрічається протягом усього життя опитуваних [30, с. 30].

Злочини проти дітей нерідко вчиняють батьки, близькі родичі, опікуни чи піклувальники або особи, які їх замінюють. Щодо деяких діянь законодавець встановив їх підвищену відповідальність порівняно з іншими особами (наприклад, ст. 135 КК «Залишення в небезпеці», ст. 155 КК «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості», ст. 156 КК «Розбещення неповнолітніх» та ін.). Одним із важливих факторів у розповсюдженні жорстокості до неповнолітніх відіграє необізнаність батьків або інших осіб, які виховують дитину, щодо неприпустимих заходів впливу на дитину. Більшість батьків у так зва-

них «проблемних» сім'ях переконані, що дитина є їхньою власністю і вони мають право робити з нею все, що хочуть: бити, залишати без їжі, порушувати особисту та статеву недоторканість тощо. Багато дорослих не розуміють, що не кожне покарання є корисним [28, с. 36, 41].

У розділі III Закону «Про попередження насильства в сім'ї» закріплено низку спеціальних заходів з його попередження, зокрема:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, що здійснили сімейне насильство;
- захисний припис;
- обов'язок пройти корекційну програму.

Серед цих заходів привертає увагу інститут захисного припису, що був запозичений із зарубіжного законодавства як ефективний спосіб протидії сімейному насильству. Згідно зі ст. 13 Закону захисним приписом особі, у відношенні якої він винесений, може бути заборонено:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї [31].

За насильство в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність. Жорстоке поводження з дитиною, експлуатація дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва є підставами для позбавлення батьківських прав (відповідно, п. 3, п. 5 ст. 164 Сімейного кодексу України) або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 170 Сімейного кодексу України).

Тож, вбачається, що держава та суспільство мають приділяти особливу увагу розвитку інституту батьківства. Із батьками потрібно проводити просвітницьку роботу, укріплювати в них почуття відповідальності за долю дитини; молодим людям слід прививати ставлення до батьківства як до відповідального кроку в їхньому житті. Ключову роль у цьому відіграє старше покоління, його модель поведінки як зразок для наслідування. Цим ще раз підкреслюється важливе значення сім'ї у запобіганні злочинам проти дітей.

Висновки

Забезпечення прав та законних інтересів дітей перебуває на сьогодні у фокусі уваги держави та суспільства. Для запобігання неправомірним діям проти дітей, зокрема й злочинам, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні вживається низка заходів у різних сферах суспільного життя. Разом із тим на

фоні деградації моральних цінностей у соціумі та у зв'язку з підвищеною віктимністю дітей проблеми їх убезпечення потребують іще більшої уваги.

У сформованій на сьогодні системі правових засобів запобігання злочинам проти дітей можна виділити як переваги, так і недоліки. До основних переваг можливо віднести:

- створений масив нормативно-правових актів у сфері забезпечення прав дитини;
- сформовану систему органів, діяльність яких пов'язана із захистом прав дитини;
- активізацію роботи зазначених органів, громадських організацій та шкіл щодо запобігання злочинам проти неповнолітніх;
- приділення значної уваги віктимізації дітей, зокрема, шляхом максимального влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімей.

Серед головних недоліків такої системи слід виділити такі:

- наявність прогалин та колізій у нормативно-правових актах;
- проблеми з координацією діяльності зазначених органів;
- кризу інституту сім'ї та моральних цінностей та ін.

Заходи запобігання злочинам проти дітей мають свою специфіку залежно від сфери злочинів, віку дітей, середовища, в якому вчиняються ці злочини (у школі, сім'ї, у колі друзів, в Інтернет-мережі, у зовнішньому середовищі) та низки інших обставин. Подальша розробка питань запобігання цим злочинам потребує об'єднання зусиль кримінологів зі спеціалістами у галузі психології, соціології, медицини, комп'ютерних технологій та інших наук.

Важливими інститутами, які безпосередньо позначаються на убезпеченні неповнолітніх від злочинів, є сім'я та школа, адже вони найбільшою мірою впливають на виховання та розвиток дітей. Разом із тим і в межах цих середовищ мають місце ризики потерпання дітей від жорстокого поводження. Внаслідок цього заходи по запобіганню вчиненню злочинів щодо дітей мають здійснюватися не лише в межах зазначених інститутів, а й ззовні щодо сім'ї та школи. Особлива увага в соціумі має бути приділена протидії насильству в сім'ї, адже ця проблема загрожує нормальному існуванню усього організму суспільства, руйнуючи сім'ї як його «клітини». На сьогодні ж запобігання цьому явищу залишається на невисокому рівні, зокрема й через його значну латентність. Тож удосконалення роботи в цьому напрямі є можливим зокрема й шляхом оптимізації механізмів виявлення домашнього насилля.

Список використаних джерел:

1. Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / упоряд.: О. М. Байер, Л. В. Батліна, А. М. Богуш та ін.; наук. керівник акад. А. М. Богуш; за заг. ред. Л. В. Батліної. – Тернопіль: Мандрівець, 2015. – 200 с.
2. Сторчак Н. А. Питання кримінально-правового захисту інтересів дітей за чинним законодавством України / Н. А. Сторчак // Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 23–24 лютого 2011 р. – Х.: Асоціація аспірантів-юристів, 2011. – Т.4. – С.50-52.

3. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
4. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5-ти т. – Х.: Право, 2011. – Т. 5: Уголовно-правовые науки. Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Украине / под общ. ред. В. В. Сташиса. – 904 с.
5. Сімейний кодекс України. Станом на 1 жовтня 2010 р. (відповідає офіційному текстові). – Х.: Одиссей, 2010. – 104 с. – (Серія Закони України).
6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
7. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2015. – 680 с.
8. Юзікова Н. С. Як захистити дітей від жорстокості батьків / Н. С. Юзікова // Право України. – 1998. – № 3. – С. 60-61.
9. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: затв. Указом Президента України від 22 жовт. 2012 р. № 609/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81. – Ст. 3255.
10. Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. № 1242 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 26.
11. Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року: затв. постановою Каб. Міністрів України від 24 лют. 2016 р. № 111 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 18. – Ст. 728.
12. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 58–60.
13. Всеукраїнський портал з національного усиновлення «Сирітству – ні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sirotsvty.net>. – Заголовок з екрана.
14. Євтєєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія / Д. П. Євтєєва. – Х.: Право, 2015. – 264 с.
15. Витвицкая В. В. Криминологические проблемы предупреждения преступных посягательств на нравственное и физическое развитие несовершеннолетних: дисс. канд. юрид. наук. ... 12.00.08/ В. В. Витвицкая; Нац. ака. внутр. дел Украины; науч. рук.: В. И. Женунтий. – К., 2002. – 222 с.
16. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
17. Парамонов Є. Ю. Актуальні питання захисту прав дитини в Україні / Є. Ю. Парамонов / Є. Ю. Парамонов // Наук. праці Чорноморського держ. Ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Державне управління. – Вип. 182. – Т. 194. – С. 36–40.
18. Права дитини [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child>. – Заголовок з екрана.
19. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серп. 2011 р. № 811/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2494.
20. Лапкін А. В. Закон України «Про прокуратуру»:наук.-практ. коментар / А. В. Лапкін. – Х.: Право, 2015. – 680 с.
21. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей [Електронний ресурс]: наказ Ген. прокуратури України від 6 груд. 2014 р. № 16гн //

- МЕГА НаУ: проф. юрид. система. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.63908.0>. – Заголовок з екрана.
22. План заходів, спрямованих на запобігання та профілактику злочинності серед учнів Комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 56» Дніпропетровської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shag.com.ua/nakaz--pro-zatverdjennya-planu-zahodiv-shodo-profilaktiki-zloc.html>. – Заголовок з екрана.
 23. В Україні запрацювала Національна дитяча «гаряча лінія» // Громадська організація «Ла Страда-Україна» [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.la-strada.org.ua/ucsr_mod_news_list_show_345.html. – Заголовок з екрана.
 24. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект) / О. Ю. Юрченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 336–338.
 25. Діти в Інтернеті. Обережно. Небезпека [Електронний ресурс] // Факти. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/auto/20121214-1465192>. – Заголовок з екрана.
 26. Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aufcr.com.ua/>. – Заголовок з екрана
 27. Криминология: Учебник для вузов/Под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 912 с.
 28. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Н. М. Ахтирська, О. О. Кочеміровська, Г. О. Христова та ін. – К.: К.І.С., 2010. – 124 с.
 29. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30 берез. 2007 р. № 3 [Електронний ресурс] // Верховний Суд України: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>. – Заголовок з екрана.
 30. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. С. Волинєць, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. – К.: К.І.С., 2011 – 132 с.
 31. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15. листоп. 2001 р. № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

Богомолова Наталія,

старший викладач кафедри загальнотеоретичної,

конституційної та цивільної юриспруденції

Миколаївського інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Досліджується сутність, зміст та значення господарсько-правової відповідальності. Визначається сутність, правова природа і значення господарських санкцій. Особливу увагу приділено дослідженню правової природи адміністративно-господарських санкцій. Аналізуються характерні риси та види адміністративно-господарських санкцій.

Ключові слова: юридична відповідальність, відповідальність у сфері господарювання, санкції, господарські санкції, адміністративно-господарські санкції, оперативного господарські санкції, відшкодування збитків, конфіскація.